

Прислівникова система Луцької замкової книги 1560-1561 рр.

Луцька замкова книга [ЛК 2013] – урядова книга луцького старости із записами за грудень 1560 і весь 1561 рік. Як зазначає один з упорядників В. Мойсієнко, це найдавніша з відомих рукописних кириличних пам'яток офіційного судочинства українських земель у складі ВКЛ, Руського та Жемантійського, додаючи, що на мові пам'ятки ще мало позначився вплив латиномовного формуляра, майже відсутні макаронізми й латинізми, які пізніше привнесли в канцелярське справочинство «сухий» стиль і лаконізм висловлювань, і роблячи висновок, що мова Луцької замкової книги відбиває найвищий рівень розвитку тогочасної офіційної руської мови ВКЛ, якого вона досягла за кількадесят років напередодні Люблінської унії 1569 року й подальшої полонізації та латинізації судових канцелярій і культури загалом. Попри наявність у документах чіткого формуляра та канцелярських штампів, які взагалі притаманні діловому стилю, мова досліджуваної пам'ятки вочевидь ще відображає і продовжує «руську» писемно-літературну традицію попередніх періодів – Галицько-Волинського князівства зокрема та Київської Русі загалом. Водночас у численних описах різних справ нерідко знаходимо виразні прояви місцевої народно-розмовної стихії, які, без перебільшення, можуть слугувати дослідникам історичної діалектології хрестоматією західнополіського мовлення середини XVI ст. [Мойсієнко 2013-а: 7].

У розділі «Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення офіційної «руської» мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті» В. Мойсієнко характеризує мовні особливості пам'ятки на всіх мовних рівнях [Мойсієнко 2013-б: 64–143], зокрема й морфологічному, де з-поміж частин мови виділяє й коротко аналізує (називає переважно тільки походження адвербіативів від іменних частин мови та інших слів) прислівники, водночас зазначаючи, що прислівникова система в мові постійно оновлюється, нові прислівники виникають за характерними для кожної мови моделями в усі періоди її функціонування. На думку дослідника, особливо активно адвербативи творилися в середньоукраїнську добу, оскільки в цей час зберігалось ще багато давніх утворень, але водночас активно розпочався процес творення нових [Мойсієнко 2013-б: 109–110]. З-поміж відзначених у текстах Луцької книги упорядник виділяє: 1) відзайменникові (усього називає 35 утворень); 2) відприкметникові (60 утворень); 3) відіменні (27 утворень); 4) прислівники на -ь (4 утворення); 5) відчислівникові (6 адвербіативів); 6) інші (14 утворень) [Ibid.: 109–110].

Як зауважує упорядник, більшість виявлених адвербативів успадкована від періоду праслов'янського та киеворуського. Деякі ж утворення не зафіксовано дослідниками ні в давньо-, ні в староукраїнських пам'ятках: *зугранно* 'співгранично', *сєзде* 'тут', виявлено

рідко вживаний в українських текстах середньоукраїнської доби прислівник *сплош* [Ibid.: 110].

У «Покажчику слів та словоформ» (с. 613–666 видання) представлено понад 160 прислівників, які в тексті досліджуваної книги відзначені з різною частотою використання, мають різне походження, фонетико-графічне оформлення та особливості функціонування. Опрацювання тексту Луцької замкової книги дає підстави констатувати, що серед відзначених адвербіативів явну перевагу мають відприкметникові прислівники, оскільки відіменна, зокрема відприкметникова адвербіалізація, – явище давнє, сягає ще праслов'янської доби, є засобом поповнення складу прислівників [Німчук 1978: 345], відприкметниковий тип адвербіалізації найпродуктивніший, він ґрунтується на здатності прикметника переміститися з позиції присубстантивного другорядного залежного члена в позицію означального прислівника [Вихованець 2004: 317], тому відад'єктивні утворення у складі прислівників становлять основний фонд, що зумовлено, на думку М. Галюк, категоріальною близькістю прислівника до прикметника [Галюк 2007: 118].

Зазначимо, що відприкметникових прислівників, утворених переважно від якісних прикметників, зрідка – від відносних за допомогою суфіксів *-о* та *-е*, у Луцькій книзі приблизно однакова кількість (*барзо* 88 зв., *борзо* 61, *вижово* 1 зв., *волно* 192 зв., *глубоко* 129, *давно* 205 зв., *долго* 247 зв., *збройно* 71, *зугранно* 160, *конечно* 30, *конно* 151, *легко* 88 зв., *медвѣдно* 52 зв., *невѣдомо* 264 зв., *невѣдомо* 56 зв., *недавно* 201 зв., *незначно* 127 зв., *нелатво* 61, *низко* 197, *позно* 6, *прудко* 174, *пусто* 70 зв., *рано* 21., *рихло* 237, *ровно* 190 зв., *свѣжо* 51 зв., *скоро* 2, *твердо* 51, *тивоново* 104, *трудно* 17, *широко* 129 зв., *драно* 244 зв. (усього 37 утворень); дещо менше відзначаємо адвербіативів із формантом *-е*: *зле* 63 зв., *безвинне* 3 зв., *безправне* 8, *безмытне* 62 зв., *доброволне* 266 зв., *вдячне* 49, *вмыслне* 181, *врадівне* 14 зв., *вше́течне* 42 зв., *гане́бне* 180, *кзвалтовне* 5 зв., *далеке* 67 зв., *добре* 3, *достаточне* 32 зв., *дуже* 3, *непорушне* 51, *обтяжливе* 21 зв., *однословне* 169 зв., *окру́тне* 206 зв., *плачливе* 35, *потаємне* 169 зв., *почтиве* 8 зв., *праве* 3, *доволне* 156, *своволне* 193, *слезне* 101, *словне* 69 зв., *слушне* 28, *спокоинне* 64, *стале* 265, *статечне* 179 зв., *судовне* 30 зв., *угодливе* 218 зв., *у́мысльне* 16, *у́мыслне* 31 зв., *у́чтивне* 1, *цнотливе* 125 зв., *шкодливе* 206 зв., *явне* 209 зв. (31 прислівник).

В. Німчук, досліджуючи генезу відприкметникових адвербіативів, зауважує, що відприкметникові прислівники на *-о* виникли на ґрунті адвербіалізованих нечленних форм називного – знахідного відмінка однини якісних прикметників середнього роду твердої групи. У міру того як нечленні форми прикметників в українській мові витіснялися членними, колишнє прикметникове закінчення *-о* набуло значення специфічного

прислівникового суфікса [Німчук 1978: 374]. Натомість В. Грещук, аналізуючи особливості словотвору зазначених прислівників, зауважував, що інтерпретація генези словотвору прислівників на **-о** як структурної та семантичної компресії атрибутивних словосполучень з узгодженим означаючим шляхом включення дає змогу з'ясувати механізм переводу ознаки з присубстантивної позиції в придієслівну й обґрунтувати похідність прислівників на **-о** від прикметників [Грещук 1990]. Щодо прислівників із формантом **-е** В. Німчук зазначає, що пам'ятки української мови, особливо XVI – XVII ст., фіксують дуже велику кількість прислівників на **-е**, кількість яких у мові поступово зростала, досягши вершини в XVII ст., але потім більшість таких утворень вийшла з активного вжитку. Про походження форманта **-е** у відприкметникових прислівниках української мови висловлено кілька різних поглядів: його виводять з адвербіалізованої форми знахідного відмінка однини стягнених членних прикметників середнього роду; пояснюють як фонетичний варіант прислівників на **-ѣ**, убачають вплив польської мови, де такий тип прислівників є панівним. В. Німчук припускає, що вирішальну роль у розповсюдженні такого типу прислівників відігравали аналогія до історично закономірних прислівників на **-е**, співвідносних із давніми нечленними формами прикметників м'яких основ (серед них і ступенів порівняння) та контакти з польською мовою [Німчук 1978: 377-378]. Зауважимо, що спорадично в Луцькій книзі відзначено паралельні форми відприкметникових прислівників: *вєчно* 20, *вєчне* 29 зв.; *прожно* 2 зв., *прожне* 70 зв.; *очевисто* 196 зв., *очевисте* 22; *явно* 10 зв., *явне* 162 зв., що підтверджує думку В. Німчука, що на жодному етапі розвитку мови прислівники з формантом **-е** не були панівними, і здебільшого вживалися одні й ті ж слова то з **-о**, то з **-е**. [Ibid.: 377-378]. Водночас зазначимо, що дослідники становлення прислівника в українській мові, зокрема В. Німчук, вивчаючи генезу формантів та аналізуючи відприкметникові прислівники на **-о** та **-е**, зауважує, що в процесі історичного розвитку української мови значно скоротилася кількість прислівників на **-е** [Ibid.: 377-378], свідченням чого є превалювання в сучасних українських діалектах адвербіативів із формантом **-о** [Гримашевич 2013].

В історії української мови відома низка відприкметникових утворень, що утворилися зі сполук прийменників і різних форм субстантивованих прикметників. Залежно від типу вихідних родово-відмінкових форм субстантивованих прикметників ці прислівники поділяють на чотири групи: 1) прислівники, співвідносні зі субстантивованими прикметниками чоловічого-середнього роду однини у формі родового відмінка з прийменниками **з/с, за, до**; 2) прислівники, співвідносні зі субстантивованими прикметниками середнього роду однини у формі знахідного відмінка, що поєднується з прийменниками **в, за, на**; 3) прислівники, співвідносні зі субстантивованими прикметниками чоловічого-середнього роду однини у формі місцевого відмінка або відчислівниковими

прикметниками у формі знахідного відмінка, що поєднується з прийменником **по**; 4) прислівники, співвідносні зі субстантивованими прикметниками чоловічого-середнього роду однини у формі місцевого відмінка, поєднаного з прийменниками **в**, **на**. [Німчук 1978: 381; Вихованець 2004: 318]. У досліджуваній книзі відзначаємо незначну кількість утворень першої групи виділених прислівників, співвідносних зі субстантивованими прикметниками чоловічого-середнього роду однини у формі родового відмінка з прийменниками **з-/с-**, **до-**: *сполна* 53 зв., *згола* 53, *здавна* 12, *дочиста* 86. Спорадичне функціонування таких утворень, очевидно, можна пояснити особливостями офіційно-ділового стилю пам'ятки.

Відзайменникові прислівники – найдавніші утворення, які зазнали насамперед різних фонетичних змін, функціонували в різні періоди розвитку мови здебільшого із семантикою місця [Ibid.: 348, 360]. Відзайменникові адвербіативи, відзначені в Луцькій книзі, позначені фонетичною та орфографічною варіативністю, оскільки зафіксовано до деяких по кілька варіантів, частина з них має структуру, ускладнену в процесі розвитку частками-префіксами, підсилювальними частками: *куды* 73 зв., *нигде* 18, *нигды* 7, *кды* 19 зв., *тогда* 51, *где-колвек* 14 зв., *где ж* 247, *тут* 2 зв., *ту* 203, *везде* 62 зв., *здѣсе* 69 зв., *ниоткол* 240, *николи* 18 зв., *покол* 11, *поколи* 29 зв., *покол* 65, *теперє* 162, *теперєча* 1, *теперєчи* 46; *только* 1 зв., *колко* 3, *зовсѣм* 140, *не инак* 60, *внивєч* 219, *тутє ж* 150 зв., *там жо* 15 тощо.

Зауважимо, що відзначені в Луцькій книзі відзайменникові прислівники демонструють формальну варіативність насамперед на фонетичному, рідше – словотвірному рівні, що зумовлено, очевидно, як неусталеністю тогочасної правописної системи, так і територією побутування того чи іншого адвербіатива, який таким чином зберігає діалектні відмінності (*негде* 169, *нигде* 187, *нигды* 7, *нигды* 130; *оттоля* 2 зв., *оттоля* 5 зв., *оттоле* 117, *оттол* 123; *где-колве* 163 зв., *где-колвек* 14 зв. тощо), деякі прислівники зафіксовано з різною семантикою (*где* 'куди' 2, *где* 'де' 2), переважно мають значення місця (*здѣсе* 69 зв., *индєи* 140, *куды* 178, *ниоткол-индєи* 240, *откол* 190, *сєзде* 131 зв., *где-м* 168, *везде* 62 зв.) та часу (*коли* 53 зв., *кды* 136, *кды* 2 зв., *николи* 18 зв. *покол* 10, *поколя* 29 зв. *тогда* 188 зв., *потом* 194), рідше – способу дії та міри і ступеня (*увовсе* 166, *зовсѣм* 140, *неяко* 255).

Засвідчені в книзі відіменникові прислівники демонструють неусталеність староукраїнської правописної системи, наявність різних фонетичних варіантів одного й того ж адвербіатива, непослідовність процесу адвербіалізації різних відмінкових форм іменника, оскільки відзначаємо прислівники, які утворилися злиттям прийменника та іменника, але досить часто ще спостерігаємо варіативність прислівникових сполук. За семантичним критерієм серед таких адвербіативів переважають прислівники місця (*взголове* 145 зв., *вниз*

247, *в покои* 2, *к горѣ* 231 зв., *додому* 38 зв., 152, *замуж* 23 зв., *надвор* 71 зв., *на двор* 193 зв., *наверху* 46, *назад* 158, *униз* 163 зв., *уверхъ* 163 зв.) і часу (*до весны* 13, *передъ вечером* 18, *до вечера* 25 зв., *до вечера* 91, *у вечер* 231, *вночи* 79, *навеснѣ* 109 зв., *наноч* 179, *пороку* 12, *в пост* 46, *на рок* 12 зв. тощо), спорадично – способу дії та міри і ступеня (*заправдѣ* 21, *в мѣру* 248, *навyleт* 86, *напідпитку* 17, *с плачом* 231 зв. та ін.), поодинокі – причини (*з умыслу* 52). Отже, адвербіалізації насамперед зазнали прийменниково-іменникові форми знахідного, місцевого та родового відмінків.

Серед відіменникових адвербіативів значне функціональне навантаження мають прислівники у формі орудного відмінка як основного засобу й джерела утворення прислівників від іменників [Виноградов 1972: 289], який, як зазначають дослідники, найбільше спрямований у сферу адвербіальних відношень [Вихованець 1988: 198], найбільш готовий до переходу в прислівники з огляду на периферійне положення цього відмінка в системі українських відмінків, що сприяє послабленню, нейтралізації предметної семантики іменника й пристосуванню його до вираження конкретних граматичних значень, зокрема способу, порівняння, сукупності й часу [Андерш 1999: 4], хоча повна адвербіалізація безприйменникової відмінкової форми настає тоді, коли ця форма зовсім випадає із системи відмінювання іменника, осамостійнюється, кам'яніє, утрачаючи здатність поєднуватися з означенням [Ibid.: 6]. Зауважимо, що явище переходу іменників у формі орудного відмінка у сферу адвербіативів було відоме здавна – ще в спільнослов'янській і давньоукраїнській мові [Бевзенко 1960: 380–383; Безпалько 1962: 374; Жовтобрюх 1980: 233], поширеним воно є і в сучасній українській літературній мові [Мариненко 2005; Ніколашина 2001] та українських діалектах [Гримашевич 2013]. Зокрема, у текстах судових справ спостерігаємо явище адвербіалізації низки іменників чоловічого та жіночого роду у формі безприйменникового орудного відмінка: *верхомъ* 151, *оповедал тим обычаєм* 153, 19, *квалтом* 20 зв., 154, *дворы огнем попалити, накладом* 54 зв., *силою* 104, 5, *ночю* 201 зв., *боком* 247 зв., *завитом* 225, *ланцугом* 38, *почтом* 182 зв., *шириною* 247 тощо. Часто в матеріалах справ використано відіменниковий прислівник у формі орудного відмінка *квалтом* поряд із відприкметниковим *моцно*: *моцно, квалтом* 15 зв., 16 зв., 20 зв., 56, 103 зв. тощо як інтенсифікатори для підсилення показу завданих збитків і спричинених злочинів.

У низці досліджень про становлення української прислівникової системи зазначено, що найменше прислівників утворено від числівників. Зокрема, В. Німчук, простежуючи історію становлення відчислівникових адвербіативів, зазначає, що найдавніші утворення сягають праслов'янської мови, у якій адвербіалізувалися насамперед форми порядкових числівників [Німчук, 1978: 341–412]; Т. Назарова, аналізуючи особливості творення прислівників місця та часу в українській мові, зауважувала, що від числівників походить лише невелика

кількість прислівників часу, оскільки саме значення числівника як частини мови не сприяє відтворенню просторових і часових понять [Назарова 1978]; Г. Мукан, досліджуючи морфологічну будову та способи творення прислівників, зауважує, що прислівників числівникового походження небагато і склад їх не поповнюється [Мукан 1986]; сучасні граматисти, аналізуючи різні типи адвербіалізації, зазначають, що відчислівниковий тип адвербіальної деривації є непродуктивним [Вихованець 2004: 298–320].

Підтвердженням наведених вище думок є досліджувана Луцька замкова книга, де відзначаємо безприйменникові та прийменникові утворення переважно від порядкових числівників – назв першого десятка (*перво* 153, 4 зв., *первѣи* 163 зв., *напервѣи* 163 зв., *теперѣ* 161 зв., *теперѣчи* 1¹, *повторѣ* 14 зв.), рідше – кількісних, які функціонують тільки в складних утвореннях (*ооднословнѣ* 169 зв., *неооднокрот* 33, *непооднокрот* 159, *потрикрот* 181 зв.), неозначено-кількісних числівників, серед яких і композити з компонентом – неозначено-кількісним числівником (*много* 33, *многокрот* 53, *немало* 25, *колкокрот* 201 зв.), зрідка – збірних числівників, із поміж них і композитів (*натроѣ* 253, з *обуруч* 231 зв.). Водночас відзначаємо використання слів *мало*, *немало* як у прислівниковому, так і в числівниковому значенні: *мало нас не побили* 14 зв., *вѣлми мало послѣ отца моего осталось* 53, *зашикодивши немало* 102 зв., 104 зв., *мало не забили* 102 зв. – *шкод немало починили* 155 зв., *немало людей* 156 зв., *немало речии зашикодивши* 62 тощо, що є свідченням транспозиційного потенціалу адвербіативів у тексті. Крім того, у текстах Луцької книги спостерігаємо явище транспозиції інших прислівників, насамперед явище препозиціоналізації: *а напротивку тог пан Богухвал* 20, *напротивку тог всего* 162 зв., *противко нему* 60 зв., *приѣхавши понедалеко села* 156 зв., *напротивку мене* 188 зв., *напротивку того* 58 зв., *недалеко дороги* 127, *поблизу звода* 46, *посли отца* 53, *против избы* 204 та ін.

Зрідка в текстах книги відзначаємо відприкметникові, іноді – відчислівникові утворення у формі вищого та найвищого ступенів порівняння, більшість із яких слугує інтенсифікаторами підсилення передачі зазначеної думки, указівки місця, черговості дій тощо: *ширеи и достаточнеи на листѣ моем* 50 зв., *ширеи а достаточне* 105, *ширеи а достаточнеи* 151, *нижеи* 60, *вишеи* 60 зв., *далеи* 268 зв., *безпечнеи* 60, *вышеи* 17 зв., *вышше* 263, *далеи* 192, *лацнеи* 60. Спорадично відзначено паралельне функціонування суфіксів *-ѣи*, *-ѣи* у формах найвищого ступеня порівняння: *напервѣи* 195, *напервѣѣи* 138, хоча форми суперлатива трапляються зовсім рідко, що, очевидно, зумовлене стилем Луцької книги. Переважання утворень із давнім суфіксом *-ѣи* підтверджує думку інших дослідників, що в

---

¹ Прислівники *теперѣ*, *теперѣчи* подаємо і у відзайменникових, і у відчислівникових, оскільки генетично вони утворені від псл. *to ryġvo ‘ото вперше’ [Громик 1999: 13], тобто зберігають займенниковий і числівниковий складники.

пам'ятках XVI – I половини XVII ст. такі прислівники були досить численними [Гринчишин 2003: 36] і збережені й досі в говорах Полісся, зокрема й західнополіському (пор.: *бліжэй* [Лисенко 1961: 18], *далей* [Ibid.: 26], *давжэй* [Ibid.: 26; Лисенко 1974: 64], *вішэй* [Аркушин 2000: I, 63] та ін.).

Крім того, фіксуємо незначану кількість прислівників, утворених у результаті основочисловоскладання: *далибог* 151, *рукопаш* 231 зв., *сѣгодня* 55, *частокрот* 13 зв., а також префіксальних похідних від інших адвербіативів: *наголо* 130, *надали* 214, *заледве* 37, *заледва* 203, *назавтриє* 252, *наскроз* 63 зв., *понедалеко* 156 зв. тощо.

За генетичною ознакою основу прислівникової системи досліджуваної книги становлять питомі слова, водночас зрідка відзначено й запозичення з польської мови, які виділяє В. Мойсієнко: *ачколвек* 19, *барзо* 88 зв., *завше* 3, *завжды* 43 зв., *зас* 64, *велекрот* 95, *внивеч* 219, *восполок* 64 зв., *вєсполєк* 94 зв., *виєтєчнє а простнє* 42 зв., *гдє-колвек* 14 зв., *колвек* 47, *згола* 237, *лацнєи а безпєчнєи* 60, *далєцє* 74, *лєпєи* 9, *нєлатво* 161, *очєвистє* 22, *повторє* 14 зв., *поспол* 31, *рач* 53, *совито* 22, *лєчнє* 19, *цнотливє* 101 [Мойсієнко 2013-б: 130], частина з яких має по кілька фонетичних варіантів, що, очевидно, зумовлено адаптацією польських прислівників до тогочасних норм староукраїнської мови. Зауважимо, що подібне явище спостерігав і Ю. Громик, досліджуючи полонізми в системі західнополіської прислівникової лексики та виділяючи близько 100 адвербіативів, багато з яких мають по кілька фонетичних варіантів через адаптацію польських прислівників до фонетичних, акцентуаційних і граматичних законів українських західнополіських говірок [Громик 1998].

Водночас у тексті Луцької книги (с. 149–507) спостерігаємо явище синтаксичної адвербіалізації, яка є найслабшою і суть її полягає в тому, що прийменниково-відмінкові форми змінили лише свою синтаксичну позицію, тоді як семантичне навантаження прийменника й відмінка збереглося [Вихованець 2004: 305], оскільки майже кожна справа розпочинається словами *того ж мсца*. Для передачі точного часу, коли відбувалися ті чи інші події, зафіксовані в скаргах, заявах, розглядах судової справи, полюбовних угодах, ув'язаннях, відзначаємо найбільше адвербіалізованих сполук, часто досить поширених, часу: *в четвер* 5, *в понедѣлок* 154 зв., *на рок* 54 зв., *по смерти* 6, *тои ночи* 18, зв., *в тот час* 7, *на тот час* 20, *того ж часу* 17 зв., *в тую суботу* 4 зв., *на масленой недєли* 61, *за доброє памєти* 100, *в тую прошлую сєреду мсца дєкабря четвєртого дня* 5, *вчєрашнєго дня мсца дєкабря* 5 зв., *у понедєлок прошлий мца дєкабря дєвятиг дня* 8, *вчєрашнєго дня в недѣлю мсца дєкабря двадцат второг дня* 1, *нєдавно прошлых часов мсца ноябра двадцат шостог дня* 16 зв. та ін. У результаті синтаксичної адвербіалізації витворилася значна кількість прислівникових сполук із семантикою місця на основі поєднання прийменників з іменниками в різних

відмінкових формах, переважно місцевого відмінка: *в полях, в сеножатех, в борах и дѣреве* 5, *в Подгаицях* 5 зв., *на мѣстѣ подле подвоя* 9, *на гребли пред млином* 18, *на долине* 155 зв., *там же на тых мѣстцях* 155, *на поли* 61, *на верху* 268 зв., *на смеркани* 63 зв.; рідше – поєднання прийменників з іменниками у формі родового відмінка: *з стороны* 6, *до Зборовля* 6 зв., *того часу* 14 зв., *з обудву сторон* 20, *з obu сторон* 54 зв., *з дому* 202, *до дому* 202, *для справи* 8, *з умыслу* 52, *для ... причины* 208, *против избы* 204; а також із формами знахідного відмінка: *на вечност* 9, *на вечныи часы* 10 зв., *за рок* 12 зв., *на село* 17, *на поруку* 196 зв., *вслед* 202, *на двор* 268 зв., *люди на кзвалт стали ся збегати* 15, *на остаток* 8, *в дом* 8, *на смерть* 203, *на обвожєнє и на ѡгледанє* 207; спорадично – орудного відмінка: *перед селом* 29, але явище синтаксичної адвербіалізації може бути розглянуте в іншій науковій розвідці, у якій, крім зазначеного вище, варто проаналізувати функціонування прислівників і прислівникових сполук у реченнях з уточнювальними членами (напр., *тут, в дворе* 14 зв., *сеи ночи, с пятници на субботу* 62), а також дослідити функціонування прислівників у ролі сполучних слів, які приєднують підрядну частину до головної, та адвербіативів як співвідносних слів у головній частині складнопідрядних речень (*вживати так, як я самъ держалъ* 24 зв., *до урочища Можного Пути, где граница* 163 зв.) тощо.

Серед синтаксичних адвербіалізованих сполук функціонують фразеологічні утворення, про які зазначає й В. Мойсієнко, зауважуючи таке: «Нерідко натрапляємо в текстах справ Луцької книги й на розмовну фраземіку, хоча однозначно відокремити сталі канцелярські вирази від живомовних волинських загалом непросто»: *с початку аж до конца* 54, *через день аж до вечора* 35, *через день споранку аж до вечора* 103, *от мала и до велика* 188, *с тог света зшол* 6» [Мойсієнко 2013-б: 129].

Отже, адвербіальна система, представлена в Луцькій замковій книзі 1560-1561 рр., є свідченням закономірного розвитку тогочасної прислівникової системи, відображеної в пам'ятці староукраїнської мови офіційно-ділового стилю, елементи якої успадковані з попередніх епох, характеризується варіативністю на різних рівнях, насамперед на фонетичному та словотвірному, незавершенням процесу адвербіалізації для багатьох передовсім відіменникових утворень, більшість її елементів демонструє тогочасний стан української прислівникової системи, яка відзначена в Словнику української мови XVI – I половини XVII століть², адже значна частина прислівників відзначена в обох джерелах, хоча в 15 випусках Словника української мови XVI – I половини XVII століть відзначено значно більшу кількість адвербіативів (понад 400 одиниць), бо тут представлено матеріали з пам'яток різних територій. Крім того, спостерігаємо тяглість від староукраїнського періоду

² Прислівники зі Словника української мови XVI – I половини XVII століть стануть предметом наступного наукового дослідження.

до сучасності, оскільки більшість таких адвербіативів досі збережена в західнополіських говірках, свідченням чого є їхня репрезентація в «Словнику західнополіських говірок» Г. Аркушина [Аркушин 2000], а також дослідження їх у дисертації Ю. Громика, де проаналізовано західнополіські відзайменникові прислівники [Громик 1999]. Водночас відзначимо звуження сфери використання відприкметникових прислівників на **-е**, оскільки в сучасних говірках їх набагато менше порівняно з використанням їх у досліджуваній книзі. Фонетична, семантична та синтаксична самотність багатьох відзначених у Луцькій книзі адвербіативів відбиває особливості мовлення представленої території, історію носія діалекту, його взаємозв'язки з іншими етносами, тому має важливе значення для вивчення історії української мови загалом і становлення прислівникової системи зокрема, підтверджує думку про те, що прислівникова система, незважаючи на периферійність прислівника як частини мови, в усі періоди розвитку мови є неодмінною складовою лексичної системи української мови.

Література та джерела

- Андерш 1999 – Андерш Й.Ф. Особливості адвербіалізації іменників // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 3–6.
- Аркушин 2000 – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. – Луцьк, 2000.
- Бевзенко 1960 – Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. – Ужгород: Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 416 с.
- Безпалько 1962 – Безпалько О.П., Бойчук М.К. та ін. Історична граматики української мови. – 2-е вид., випр. – К.: Рад. шк., 1962. – 510 с.
- Виноградов 1972 – Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). – М., 1972. – 786 с.
- Вихованець 2004 – Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пulsари», 2004. – 400 с.
- Галюк 2007 – Галюк Маріанна. Словотвірна семантика прислівників, мотивованих відносними прикметниками // Українські студії. – 2007–2008. – № 8–9. – С. 118–125.
- Гримашевич 2013 – Відприкметникові прислівники в українських діалектах // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Вип. 31. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – С. 39–42
- Гринчишин 2003 – Ступенювання прислівників в українських пам'ятках XVI – першої половини XVII ст. // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2003. – Випуск 10. – С. 33–46.

- Громик 1998 – Полонізми в системі західнополіської прислівникової лексики // *Slavia Orientalis*. – Т. XLVII. – № 2. – Kraków, 1998. – S. 255–262.
- Громик 1999 – Громик Ю.В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Спец.: 10.02.01 – українська мова. – К., 1999. – 18 с.
- Грещук 1990 – Грещук В.В. До питання про словотвір прислівників на -о. // *Мовознавство*. – 1990. – № 2. – С. 38–42.
- Жовтобрюх 1980 – Жовтобрюх М.А., Волох О.Т. та ін. Історична граматики української мови. – К.: Вища шк., 1980. – 319 с.
- Лисенко 1961 – Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К.: Наук. думка, 1974. – 260 с.
- Лисенко 1974 – Лисенко П.С. Словник середнього і східного Полісся. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 72 с.
- ЛК – Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підгот. до видання В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – С. 64–143.
- Мариненко 2005 – Мариненко Ірина. Відсубстантивні адвербіативи у формі орудного безприйменникового в українській мові // *Наукові записки*. – Вип. 59. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – С. 118–126.
- Мойсієнко 2013-а – Мойсієнко В. До читача // Луцька замкова книга 1560-1561 рр. / Підгот. до видання В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – С. 6–7.
- Мойсієнко 2013-б – Мойсієнко В. Луцька замкова книга 1560-1561 рр. як відображення офіційної руської мови ВКЛ середини XVI ст. у її північному варіанті // Луцька замкова книга 1560-1561 рр. / Підгот. до видання В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – С. 64–143.
- Мукан 1986 – Мукан Г.М. Морфологічна будова і способи творення прислівників // *Українська мова і література в школі*. – 1986. – № 10. – С. 33–37.
- Назарова 1978 – Назарова Т.В. Про особливості творення прислівників місця і часу в українській мові // *Українська мова і література в школі*. – 1978. – № 5. – С. 11–12.
- Ніколашина 2001 – Ніколашина Тетяна. Порівняльно-уподібнювальні прислівники синтаксичного ступеня адвербіалізації у сучасній українській літературній мові // *Наукові записки*. – Вип. 31. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 118–120.
- Німчук 1978 – Німчук В.В. Прислівник // *Історія української мови. Морфологія* / Ред. кол. В.В. Німчук, А.П. Грищенко та ін. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 342–412.

У статті проаналізовано прислівники, відзначені в Луцькій замковій книзі 1560–1561 рр., як складову граматичної системи староукраїнської мови, елементи якої значною мірою представлені в сучасних західнополіських говірках; визначено функціонування різних груп адвербіативів (відприкметникових, відзайменникових, відіменникових і відчислівникових) у пам'ятці офіційно-ділового стилю досліджуваного періоду; простежено транспозицію прислівників до інших лексико-граматичних класів слів, насамперед до числівника та прийменника; окреслено перспективи дослідження явищ синтаксичної адвербіалізації в досліджуваній замковій книзі.